

Kan bildung bestaan in een systeem van consumentisme?

Daan van Riet, ROC Midden Nederland

Mei 2020, Utrecht

Inleiding

Het onderwijs belooft een persoonlijke vorming. Een vorming die alleen jij kunt doormaken, zoals niemand anders. Persoonsvorming lijkt hierdoor vatbaar voor marktwerking, want welke school kan jou het beste begeleiden in jouw persoonlijke vorming? Exclusiviteit en onderwijs speciaal op jou afgestemd. Niet in werkelijkheid, maar wel in de belofte. Onderwijs lijkt iets om te consumeren. Onderwijs op maat met persoonlijke benadering en afgestemd op jouw behoeften.

De bildungsgedachte staat voor vrijheid in denken en handelen. Het is de vorming tot zelfstandige, vrije mensen. Von Humboldt stelt zich een ontplooiing van alle menselijke kwaliteiten voor. Het gaat om morele ontwikkeling en kritisch kunnen denken. Dit betekent onder andere dat onderwijsinstellingen onafhankelijk moeten zijn, terwijl ze in werkelijkheid afhankelijk lijken te zijn van een markt om te kunnen bestaan, want we leven in een samenleving waar ook in het onderwijs wordt geconcurrereerd om zoveel mogelijk studenten binnen te halen. Te weinig studenten betekent geen bestaansrecht en dus wordt beleid gemaakt op rendement, efficiëntie en de behoeften van 'de consument'. Op die manier is er marktwerking op basis van consumentisme. In dit essay verken ik hoe het bildungsdenken, anno 2020, doorwerkt in het huidige onderwijsdenken¹. Ik onderzoek of de bildungsgedachte die Von Humboldt beschrijft überhaupt levensvatbaar is, in de wetenschap dat we in een samenleving van marktwerking en consumentisme leven.

In onze samenleving wordt jouw identiteit bepaald door (sociaal) kapitaal. Sociaal in de zin van *likes* en volgers op bijvoorbeeld instagram. Het doet ertoe hoeveel volgers je hebt op sociale media en hoe vaak jouw bijdragen worden gewaardeerd. Ook het onderwijs wordt afgerekend op het kapitaal aan studenten: hoeveel instroom is er, wat is het slagingspercentage en hoe wordt het onderwijs beoordeeld in cijfers door de klanten? Het *zijn* en de kwaliteit ervan wordt bepaald door bezit en de waarde daarvan. Waardevol leven is iets dat te consumeren valt. In dit essay onderzoek ik hoe we dit idee van consumentisme kunnen begrijpen. Ik werk uit hoe we de menselijke vorming in dit licht kunnen duiden. Is het daadwerkelijk mogelijk om tot persoonlijke vorming – bildung – te komen in een samenleving gebaseerd op consumentisme? Ofwel, kan bildung bestaan in een systeem van consumentisme?

In deel 1 van dit essay zet ik uiteen wat Baudrillard bedoelt met de consumentensamenleving. In deel 2 werk ik het begrip² *bildung* uit in haar oorsprong, hoe dit hedendaags wordt begrepen en hoe we het nu terugzien in de onderwijsbelofte in Nederland. Vervolgens zal ik in het derde deel onderzoeken of bildung mogelijk is wanneer we vanuit het

¹ Het gaat te ver om het hele onderwijsbeleid uit te lichten en te analyseren. Ik zal een aantal voorbeelden uitwerken.

² Niet de gedachtegang, want die is al veel ouder.

idee van consumentisme redeneren. Hiervoor gebruik ik implicaties van Baudrillard³ en een theoretisch kader van Bauman⁴.

Dit essay is geen klaagzang, maar meer een denkexperiment. Het is geen kritiek op het beleid of op keuzes, het vertrekpunt van de samenleving is namelijk een systeem waar we niet uit kunnen stappen⁵. Ik laat in dit essay zien dat dit ook voor het onderwijs geldt, terwijl ‘ze’ stelt dat dit wel kan.

De samenleving gebaseerd op consumentisme

Baudrillard⁶ stelt dat het systeem waarin we leven gaat over functioneren: consumeren. Het is een sociaal construct dat gedijt door mensen die juist geen consument willen zijn. Het gaat uit van willen functioneren en streven naar idealen. Functioneren in de zin van ‘jezelf willen presenteren als een bepaalde identiteit of behorende tot een groepsidentiteit’. Het is niet iets dat je bent, maar waar je naar handelt. Er zijn idealen om te bereiken, zoals rijk zijn, duurzaam zijn of gevormd zijn. Idealen die je alleen kunt bereiken door iets te doen, door gedragingen te consumeren. Het hoeft niet per se te gaan over het kopen van dingen, maar het is de structuur waarin onze samenleving waarde genereert. Het is een systeem in zijn totaliteit. Een systeem waar behoeften niet worden bevredigd, maar juist worden gecreëerd. Soms zonder dat je dat zelf doorhebt. Doordat een behoefte aan je wordt gepresenteerd, ontdek je dat je er behoefte aan hebt. Je weet pas dat je een nieuwe telefoon nodig hebt, als je weet dat er een nieuwe telefoon op de markt is.

Een voorbeeld: de ISVW⁷ presenteert zichzelf als *bét Bildungsinstituut van Nederland*. Het presenteert een nieuwe jij. Het creëert een behoefte. Een mogelijkheid om volledig jezelf te worden. Zolang je dit maar komt doen bij de ISVW, want daar kan je pas écht aan bildung doen.

De structuur is extern aan de persoon en het individu is onderhevig aan deze structuur. Baudrillard stelt dat het systeem van consumentisme een gecodeerde samenhang van *tekens* is. Een ideologie dat vrijheid, geluk en vervolmaking belooft. Het is gecultiveerd en georganiseerd. Baudrillard lijkt in zijn werk geen kritiek te leveren op dit systeem, maar ons duidelijk te willen maken dat dit systeem er is en bovenal, dat er in de huidige vormgeving niet aan te ontkomen is. Het consumentisme laat niet toe dat je het vanuit buiten kan bekijken of bekritisieren, je bent er altijd onderdeel van en ook altijd al geweest.

Het consumentisme wordt geleid door magisch denken. In de massacommunicatie over het ideale leven is het waar we de *tekens* vinden. Daar vinden we de praxis van de consumptie, aldus Baudrillard. Hij bedoelt hiermee dat we nooit daadwerkelijk betrokken zijn bij deze communicatie, maar dat ze ons een ideologie belooft met de garantie van het échte leven. Het consumentisme vervangt in zekere zin de werkelijkheid. Door het tekensysteem denkt men dat ze in de werkelijkheid leeft. Dit noemt hij een *simulacrum*. Het is een representatie van wat men denkt dat de werkelijkheid is. De (massa)media en het systeem vormen een werkelijkheid door hun taal en presentatie als werkelijkheid. Dit is echter een geconstrueerde werkelijkheid, waarbij het wil dat je denkt dat je eruit stapt. Nu is het ook mogelijk – op het eerste oog – om je daaraan te

³ Baudrillard, J. 2017. *The Consumer Society. Myths and Structures*. Sage: London

⁴ Bauman, Z. 2012. *On Education*. Polity: Cambridge

⁵ Er is een heel aantal initiatieven geweest, zoals het importeren van het Finse onderwijssysteem naar Nederland. Maar dit zal hier nooit kunnen functioneren, omdat het in een heel andere samenleving op basis van heel andere waarden is ingebed.

⁶ Baudrillard, J. 2017. *The Consumer Society. Myths and Structures*. Sage: London

⁷ www.isvw.nl/bildung

onttrekken. Je hoeft niet mee te doen met mode of de laatste trends. Je kunt je vormen bij een instituut met een rijke geschiedenis, zij weten wat échte vorming is. Een school weet wat goed voor je is, want ze lopen bijvoorbeeld voorop in de digitale onderwijsvernieuwingen. Je volgt pas echt goed onderwijs als het vooroploopt in de digitale onderwijsvernieuwingen, maar dat weet je pas omdat zij dat zeggen. Et cetera. Hierdoor ben je nét even anders dan de rest, net even meer gevormd of wijk je af van de ‘normaal’, je weet nét iets meer. Maar dat is niet echt. Dit wordt alleen aan je gepresenteerd als echt. Het is een simulacrum. Neem de ontwikkeling van de dopper. Een fles dat betoogt beter te zijn voor het milieu. Door deze fles te kopen word je dus een duurzaam persoon, het wordt onderdeel van je identiteit. Precies dat principe van consumentisme – het kopen van je duurzame identiteit – is het simulacrum waar niet aan te ontsnappen is. Je kunt deze identiteit niet verkrijgen zonder deel te nemen aan de samenleving als consumentisme, je moet de dopper namelijk kopen. Je kunt jezelf niet los zien van het systeem, je zit er middenin. Een ander voorbeeld is die van de ISVW. Je doet pas écht aan bildung als het bij de ISVW⁸ is, door de tekenwaarde die de ISVW zichzelf toedicht. Je moet je dus via het systeem vormen. Je hebt, om aan bildung te doen, of duurzaam of anders te zijn, het systeem nodig. Op z'n minst om jezelf er tegen af te zetten. Je moet wel consumeren. Je kunt je alleen onderscheiden van een ander door koopgedrag. Hetzelfde geldt voor de activiteiten die je onderneemt. Deelnemen aan de nacht van de filosofie of een taalcursus maakt je een intellectueel, door de tekenwaarde die wordt toegedicht aan het deelnemen aan de activiteit. Het zal een bepaalde status geven. De samenleving is gebaseerd op een systeem dat differentieert door de tekenwaarde. Er zijn geen arme of domme mensen van zichzelf, maar het systeem differentieert mensen. De strategie ervan is dat het zich altijd richt op een individu in relatie tot de anderen. Sociale prestige, onderscheidend vermogen of het verkrijgen van identiteit. Het is een algemeen systeem van uitwisseling en waarden. Het individu zal zeggen ‘ik ben niet zo, ik ben anders’. Het systeem wil juist graag dat je dit zegt, want juist doordat je zegt dat je anders bent, neem je deel aan het systeem door de differentiatie. Volgens Baudrillard kan niets zich onttrekken aan dit simulacrum. Mensen die zichzelf vormen, zullen dit beschrijven in relatie tot mensen die zichzelf niet vormen. Er moet onderscheid zijn, om te kunnen zeggen dat je gevormd bent. Het wil niet zeggen dat vorming niet bestaat. Het realiseert zich in relatie tot de ander.

Consumption is, therefore, a powerful element of social control, but by that very fact it brings with it a need for ever greater bureaucratic constraint on the processes of consumption – which will as a consequence be exalted more and more energetically as the realm of freedom. There is no escaping from this circle⁹.

Volgens Baudrillard geldt dit ook voor ‘het worden van jezelf’. Het lijkt onmogelijk om jezelf te kunnen worden, als je de ander niet hebt om je toe te verhouden.

The logic of differentiation is not generally made a principle of analysis by traditional sociology. That sociology identifies a ‘need of the individual to differentiate himself’ as one more element in the repertoire of individual needs, which it sees as alternating with the opposite need to conform... . . . This is a fundamental point, through which consumption is defined: not any longer 1) as a functional practice of objects – possession, etc., or 2) as a mere individual or group prestige function, but 3) as a system of communication and exchange, as a code of signs continually being sent, received and reinvented – as language¹⁰.

Het consumentisme gaat niet per se over het aanschaffen van materiaal, maar over taal. De taal van de differentiatie waarbij de schijn wordt opgehouden dat het werkelijk is, terwijl het in wezen een werkelijkheid is die niet bestaat. Het lijkt daadwerkelijk recht te doen aan het leven.

⁸ Het is niet mijn bedoeling om de ISVW in een kwaad daglicht te zetten. Het had ook een ander instituut of een school kunnen zijn.

⁹ Baudrillard, J. 2017. *The Consumer Society*. Myths and Structures. p.102. Sage: London

¹⁰ Baudrillard, J. 2017. *The Consumer Society*. Myths and Structures. p.109&110. Sage: London

Maar het systeem doet alsof, er is altijd een nieuwe werkelijkheid die op je wacht. Als individu heb je dit systeem nodig om tot individu bestempeld te worden. De mens lijkt in dienst te staan van het systeem en mist 'menschelijkheid'. Deze menselijkheid moet worden hervonden. Als dit zo is dan zou onderwijs daar de plek voor kunnen zijn. "We moeten jongeren mens leren zijn, zichzelf te leren vormen zodat ze niet afhankelijk leren zijn van een systeem." Stel dat dit je stelling is en we het redeneren van Baudrillard volgen, dan zal het onderwijs direct opgeslokt worden door datzelfde systeem waar ze zich tegen afzet. Juist omdat ze het nodig heeft om zich tegen af te zetten. Het zal daarom 'ten prooi vallen' aan de noodzaak georganiseerd te moeten worden en persoonlijke vorming zal onderdeel worden van deze organisatie. Daarnaast gaat persoonlijke vorming over authentiek zijn en authenticiteit kan je alleen maar bepalen vanuit een niet authentiek perspectief. Dit noodzakelijke perspectief vinden we alleen maar binnen het systeem dat niet authentiek is. Laat me dit illustreren met wederom de dopper. Je kunt alleen maar bepalen dat iets duurzaam is, als je weet wat niet duurzaam is. Bijvoorbeeld door iemand zonder dopper te ordenen als 'niet duurzaam' en de persoon met dopper als 'wel duurzaam'. Je hebt dus iets niet authentieks nodig, om iets authentieks te kunnen aanwijzen. Dit geldt voor *bildung* ook: om iemand gevormd te kunnen noemen, zal diegene vanuit het systeem als gevormd moeten worden geordend. Daarmee heeft het idee van vorming per definitie het systeem nodig om te kunnen bestaan en zal het dus nooit helemaal authentiek zijn.

De bildungsgedachte

Toch lijkt het onderwijsdenken over vorming zich niet te herkennen in dit systeem. Het onderwijs belooft *bildung*. Dit begrip werd door Wilhelm von Humboldt geïntroduceerd in 1792 samen met zijn ideeën over een samenleving waar vrijheid voor het individu wordt gewaarborgd door de overheid¹¹. Het gezag van de staat moest daardoor beperkt zijn. Het individu mag niet belemmerd worden in haar vrije ontwikkeling van het eigen potentieel: een harmonieuze ontwikkeling van een mens tot een compleet geheel. Om dit te bereiken is vrijheid een voorwaarde. De vrije ontwikkeling om tot 'zelfrealisatie' te komen noemde hij *bildung*. Voor Von Humboldt had dit een sociale en politieke dimensie, waarbij zich een veelvoud aan situaties aan een individu moest voordoen. Een individu zou op deze manier in staat zijn om vrij en in samenwerking met elkaar potentieel te ontwikkelen. Het creëren van een veelvoud aan situaties is hier een voorbeeld van, waarbij het individu zich in vrijheid en in relatie tot anderen kan ontdekken en ontplooiën.

Het doel van *bildung* is zelfcultuur, gestalte krijgen. Het is niet egocentrisch. Het gaat om wereldburgerschap. De totaliteit van het individu waarbij de focus ligt op het bereiken van dynamische harmonie met de kosmos. Niet per se door taken of opdrachten en invloeden van buiten, maar juist onafhankelijk hiervan. Wat een individu niet zelf kiest om te doen, zal niet tot de ziel of essentie van het individu toetreden. Het zal niet authentiek voor het individu worden, maar het wordt altijd buitenstaand en mechanisch. Het gaat om talenten, drijfveren en passies. Dit kan alles zijn, want het gaat om de manier waarop het gedaan is. Het kan alleen ontstaan als het individu zelf kan kiezen, in vrijheid. Het gaat om het actualiseren van het innerlijke potentieel. *Bildung* is universeel, maar individueel van aard. Individueel door vrije keuze en reflectie. Universeel omdat iedereen het in zich heeft. Men wie geluk en welvaart boven dan de humaniteit en zelfontplooiing begrijpt de mensheid niet en wil hen reduceren tot machines. Dit kan alleen in een maatschappij waar een systeem of overheid zich niet teveel bemoeit met burgers. Behalve het

¹¹ Mueller-Vollmer, Kurt and Messling, Markus, "Wilhelm von Humboldt", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/wilhelm-humboldt/>>

faciliteren van ‘negatieve vrijheid’ die de diversiteit mogelijk maakt. Von Humboldt lijkt zich ook erg zorgen te maken over de mechanisatie en groeiende bureaucratie in zijn tijd, iets dat het ‘mens als machine’ in de hand werkt. Bildung voor het individu is een opdracht die ligt in het onderwijs. Voor hem is onderwijs dé plek waar bildung tot stand kan en moet komen.

Het onderwijs moet zijn georganiseerd volgens twee aspecten: 1) negatieve vrijheid en eenzaamheid. 2) Vrij zijn van de marktwerking en economie, de staat en bureaucratie. De studenten moeten eenzaam zijn in relatie tot bureaucratie en mechanismen. Studenten zijn er niet om de dogma’s van een systeem te leren. Ze zijn er om het uit te dagen en hun eigen methodes te creëren om verbonden te raken met de wetenschap en de bildung. Overgave aan bildung. Alleen dan is het mogelijk. Het zou geen investering moeten zijn waar studenten voor beoordeeld worden maar een tijd vol zelfontwikkeling. Om te worden wie je bent. Vervolbrengen, in harmonie en vrije associatie met andere studenten. Geen competitie, of beste scriptie, geen marktwerking van het student zijn! Niet de status quo bevestigen of verder de wereld in helpen door te ondergaan wat de status quo je leert, maar het ontwikkelen van jezelf en dus een mogelijk nieuw tijdperk.

De bildungsbelofte is de vorming van jezelf. Op eigen wijze, vanuit intrinsieke motivatie en passies tot zelfactiviteit komen. Geduld is hiervoor nodig. Het uitgangspunt is dat de mens zich kán vormen en dat dit nodig is om tot volledige culturele vorming te komen. Waarbij het individu zich volledig kan richten op haar plaats in de kosmos. Nogmaals, de staat en het onderwijs heeft hier slechts een faciliterende rol. De samenleving legt geen druk op normen en hetgeen een individu als uitgangspunt voor haar vorming kiest, dan is immers gegeven in het individu. Dit was destijds. Von Humboldt wordt gezien als een invloedrijk onderwijshervormer en zijn bildungsdenken wordt erkend als verlichtingsdenken. Hij maakte zich zorgen om het bureaucratische denken en de opkomende industrialisatie. Hebben zijn gedachten navolging gehad? Is er in het huidige onderwijsdenken dat, als we Baudrillard volgen in een simulacrum functioneert, iets van terecht gekomen?

Bildung in de huidige tijd

Tot nu toe heb ik het denken van Von Humboldt uiteengezet, in het volgende deel zal ik beschrijven hoe dit bildungsideaal door huidige onderwijsdenkers wordt gedeut. Waarbij ik stap voor stap naar de (on)mogelijkheid van bildung in een samenleving gebaseerd op consumentisme toewerk. Het is in dit essay niet de vraag óf bildung überhaupt conceptueel mogelijk kán zijn, maar of het bildungsdenken waargemaakt kan worden in een samenleving gebaseerd op consumentisme. Dus, bildung gaat uit van een mogelijkheid om jezelf te vormen. Niet om te vormen, maar jezelf te vormen. Baudrillard lijkt deze mogelijkheid ongeveer 200 jaar later te ontkennen en stelt dat een individu het idee kan hebben zichzelf te vormen maar dat dit altijd in de tekenwereld is. Het systeem van consumentisme doet alsof je het zelf doet, maar biedt tegelijkertijd de instrumenten (producten), diensten (bijvoorbeeld onderwijs) en taal die het ‘zelf’ nodig heeft om het te kunnen doen.

Von Humboldt’s oorspronkelijke denken over bildung vindt nog steeds steun in het Nederlandse onderwijsdebat. Het wordt als uitgangspunt gebruikt als kritiek op het huidige neo-liberale onderwijsbeleid waarbij het consumentisme is omarmd. Van der Ploeg¹² stelt dat het

¹² Ploeg, van der, P. 2020. *Burgerschapsvorming in tijden van communair neoliberalisme*.

onderwijsbeleid burgerschapsonderwijs¹³ en vorming neoliberal insteekt. Het is een afspiegeling geworden van de politieke idealen en dat is nou juist wat Von Humboldt niet onder *bildung* en onderwijs verstond. Het onderwijs kreeg in 2003 een maatschappelijke opdracht: participatie en integratie bevorderen. Sociale binding kan alleen als iedereen meedoet, als uitgangspunt. Burgers zouden verantwoordelijkheid moeten nemen voor gemeenschapsbelangen.

Volgens de analyse van Van der Ploeg is dit een neo-liberaal onderwijsbeleid, waarbij de verantwoordelijkheid ligt bij de burgers. Dit is niet de verantwoordelijkheid waar Von Humboldt naar verwijst. Geen zelfactiviteit, geen eigen passies nastreven en voor volledige *bildung* gaan. Maar verantwoordelijkheid krijgen en daardoor moeten nemen voor het bijdragen aan de *gemeenschap* zoals die wordt omschreven door de overheid en de status quo. Burgerschapsvorming in het onderwijs wordt hierdoor moreel, omdat van burgers wordt verwacht dat ze normen en waarden delen: *formeel burgerschap is een juridische status: een burger heeft rechten (recht om te stemmen, ..., etc.). Moreel burgerschap is van een andere orde: "Bij moreel burgerschap gaat het om een buiten-juridische normatieve invulling van wat de goede burger is of moet zijn en doen."*¹⁴ Een goed en gevormd burger is dus actief, betrokken en te onderscheiden van een slecht geïntegreerde, afzijdige of risico-burger. *Gedragsmanagement middels zelfbestuur of zelfregering werkt het best en komt bovendien tegemoet aan de behoefte van mensen aan autonomie*¹⁵. (Burgerschapsvorming) staat dus in het teken van gemeenschappelijk belang. Niet in het teken van *bildung* op zichzelf.

Het huidige onderwijs lijkt zich niet te richten op *bildung* in de oorspronkelijke zin van het begrip. Echter, is vorming van eigen identiteit überhaupt mogelijk? Want los van hoe vorming in het huidige onderwijsbeleid begrepen wordt, neemt dit niet weg dat onderwijsinstellingen en studenten 'on gehoorzaam' kunnen zijn en aan *bildung* kunnen doen.

Dit fenomeen waarbij *bildung* duidelijk een tekenwaarde heeft is bij het begrip 'sociaal maatschappelijk ondernemen'. *Bildung* staat hier in dienst van nieuwe ideeën genereren, creativiteit en ondernemerschap. De huidige tijd en de toekomst kenmerkt zich door een toename van complexiteit en onzekerheid. De nieuwe generatie moet hiermee kunnen omgaan en informele netwerken kunnen gebruiken die 'dwars door de organisatie heenlopen'. *De toegevoegde waarde vertaalt zich in maatschappelijk verantwoord ondernemen*¹⁶... ..*Eigen initiatief – ofwel ondernemerschap – begint met zelfkennis*. Dit is bepalend voor hun succes als professional. *Bildung* als instrument voor succesvol ondernemen. *Bildung* voor de student als consument. Een ander voorbeeld is te

¹³ Het gaat in de analyse van Van der Ploeg om het begrip burgerschapsvorming en -onderwijs. Dit is een ander begrip dan *bildung*, maar ook te vergelijken in dit geval. Het gaat beiden om vorming en beiden hebben vrijheid en autonomie nodig, aldus Von Humboldt. Hedendaags hebben we de begrippen los van elkaar beschreven, maar toentertijd werd het als hetzelfde gebruikt:

*In order to safeguard the freedom of the individual from government encroachment, Humboldt proposed to limit the functions and the authority of the state. This included the state's endeavors to provide actively for the welfare of its citizens whenever this would cripple or hinder the free development of the individual's own potential for self-realization. For the "true end of man", Humboldt wrote, was "the highest and most harmonious development of his powers to a complete and consistent whole". To reach that goal, freedom was the indispensable condition (GS Vol 1: 107). Yet the free development of the individuals, their self-realization, or Bildung, their "self-culture", as the American Transcendentalists would translate the term, for Humboldt necessarily implied a social and political dimension. Self-culture demanded "a manifold of situations" (eine Mannigfaltigkeit der Situationen) for the individual citizens, so that they would be able to enter freely into relationships of association and cooperation with one another, because, Humboldt argued, humans can realize their potential as individuals only in society. Mueller-Vollmer, Kurt and Messling, Markus, "Wilhelm von Humboldt", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/wilhelm-humboldt/>, chapter three*

¹⁴ Ploeg, van der, P. 2020. *Burgerschapsvorming in tijden van communair neoliberalisme*. p.22

¹⁵ Ploeg, van der, P. 2020. *Burgerschapsvorming in tijden van communair neoliberalisme*. p.24

¹⁶ Verleg, B. & Graaf, de, F.J. 2017. *Hoe je van studenten verantwoorde ondernemers maakt. Over professionals, ethiek en bildung*. p.80. Thema, uitgave 1, 2017

vinden in onderwijs voor ambtenaren. Het besteedt er aandacht aan en stelt dat *bildung* bijdraagt aan het herkennen van integriteitkwesities. *Bildung* om integer te worden¹⁷.

Bildung lijkt dus in een simulacrum te worden gebruikt als belofte om jezelf te vormen, maar wordt tegelijkertijd gebruikt voor politieke doeleinden of beleidskwesities en valt dus ten prooi aan het consumentisme. Het gaat niet meer om het ontdekken van vrijheid, passies of een eigen identiteit in relatie tot de kosmos. Het gaat over succesvol, wendbaar en ondernemend zijn. Het lijkt erop dat het oorspronkelijke *bildungs*ideaal niet mogelijk is in het huidige onderwijs dat functioneert in een samenleving gebaseerd op consumentisme.

Bildung in het licht van consumentisme

Onze samenleving is snel veranderend. Nieuwe producten, (online) diensten en alles om de samenleving te helpen innoveren en het menselijk gemak en geluk te dienen. Bauman¹⁸ zet uiteen wat onderwijs nog kan betekenen in een snel veranderende samenleving met veel invloeden van buitenaf. Volgens hem zijn we op een moment aanbeland waar 'leven lang onderwijs' geen contradictie meer is, maar een pleonasme. Het is vanzelfsprekend dat onderwijs levenslang is, dus hoeft het niet meer expliciet als 'leven lang' benoemd te worden. Deze transformatie ontstond door een radicale versnelling in de sociale setting in gelijkwaardigheid tussen de actors in onderwijs, de docenten en de lerenden. Onderwijs in gelijkheid tussen leerling en leraar. De kwaliteiten hiervan maken het zowel waardevol als waardeloos. Het is simpel ten prooi te vallen aan instrumentele rationaliteit in de vloeibare relatie, die men zelf kan vormen. Men zal *gaandeweg het leerproces leren*. Wat dus nodig lijkt is de mogelijkheid tot leren, op een hoog tempo. Bauman dicht de mens ondefinieerbaarheid toe, waarmee hij bedoelt dat we de status quo kunnen tarten. Uitdagen, om er voorbij en boven te komen. Er zijn geen situaties te bedenken waar mensen keuzes maken, waar men ook een andere keuze had kunnen maken. Savater¹⁹ zou dit omschrijven als vrijheid en ethiek. De vrijheid om te kiezen is waar de ethiek begint, namelijk het goede of het slechte kiezen. Dit is complex, maar wel een alledaagse verantwoordelijkheid. De mens heeft altijd een keuze, er is dus altijd vrijheid. Soms beperkte keuze, maar er is keuze.

Een voorbeeld: de leerling heeft keuze om niet naar school te komen en bijvoorbeeld te zorgen in een bejaardenhuis voor zijn oma. Dit is een beperkte keuze, want de consequenties zijn straf en leerplicht. Echter, er is wel daadwerkelijk een keuze. Het wordt misschien anders wanneer een succesvolle zakenman kan kiezen tussen een belangrijke meeting en het zorgen voor zijn moeder in een bejaardenhuis. "Ik heb geen tijd." wordt "Ik maak een andere keuze dan school, de meeting of het zorgen voor oma of moeder."

Er is dus keuze tot *bildung*, maar dit lijkt wat ongehoorzaamheid nodig te hebben in bepaalde gevallen. De markt is volledig in handen van representatie, publiciteit en communicatie. Vrij zijn is dus relatieve schijn. Critici en vrije denkers moeten in het licht van deze representatie bewegen. Hiermee versterken ze dit. Er lijkt geen keuze te zijn. Hier vinden Bauman en Baudrillard elkaar. Er is altijd een representatie aanwezig waar men niet zonder kan. Het idee van een simulacrum wordt bevestigd. Behalve als dit systeem een radicale verandering ondergaat is de

¹⁷ Hoekstra, A., Dijk, van, M. & Talsma, J. 2016. *Beroepsethiek in het onderwijs: van bijzaak naar bildung. Morele vorming en integriteit bij wo-opleidingen bestuurskunde*. Bureau Integriteitsbevordering Openbare Sector: Den Haag

¹⁸ Bauman, Z. 2012. *On Education*. Polity: Cambridge

¹⁹ Hij omschrijft dit treffend in zijn boek 'het goede leven'.

kans op loskomen en vrij worden van de dicterende markt minimaal, aldus Bauman. Alleen een culturele revolutie kan dit bewerkstelligen.

Het bildungsideaal vaart dus goed op het consumentisme. Iedereen wil anders zijn, uniek en eigen. Bildung belooft precies dat. Worden wie je bent: zoals Humboldt beschrijft. Bauman stelt dat we allemaal consumenten zijn: *We are all consumers now, consumers first and foremost, consumers by right and by duty.*²⁰

Gezien we een recht hebben om te consumeren, zou het recht op onderwijs ook een consumentenrecht kunnen zijn. Zo zullen jongeren bijvoorbeeld uitleggen dat ze de wereld willen veranderen, terwijl ze eigenlijk buitengesloten worden van het kunnen zijn van een consument. Het recht van consument-zijn wordt hen ontnomen: *Whatever else those youngsters may say when they pressed to explain why they are angry, the fact is that when they looted and set shops on fire they did not attempt to 'change society', to replace the present order with one that was more humane and more hospitable to a decent and dignified life; they did not rebel against consumerism but made a (misguided) attempt to join – if only for a fleeting moment – the ranks of consumers from which they have been excluded*²¹.

Waar – volgens de bildungsgedachte – iedereen authentiek en dus verschillend kan zijn is er een geschikte omgeving nodig om dit te kunnen verwezenlijken. *Informal, open-ended cooperation is how best to experience difference.* Informeel betekent hier dat er geen regels van communicatie op voorhand zijn vastgelegd. Er is vertrouwen dat het proces zichzelf ontwikkelt en dat de communicatie gaandeweg groeit. Contact tussen mensen met diverse achtergronden en interesses wordt *messy and weak* wanneer het gereguleerd wordt. Open eind betekent dat de uitkomst de communicatie volgt, in plaats van is vastgelegd. Voorkomen moet worden dat er een vastgestelde uitkomst is, doelgerichtheid is remmend voor het proces. Beleid idem dito. Coöperatie betekent dat er verondersteld wordt dat verschillende partijen allemaal profiteren van de uitwisselingen. Alles gebeurt samen: we leren samen, we falen samen, we slagen samen en dit is een leven lang leren. Bildung als circulair consumentisme.

Conclusie

De intenties om goed te doen, zijn commercieel geworden, aldus Baudrillard en Bauman. Moraliteit is markt. Bildung is markt. Bauman roept op tot verantwoordelijkheid van de markt, maar zij is niet de hoofverantwoordelijke (dat is ook erg lastig, gezien de analyse van Baudrillard. Wie is de markt? Iedereen en alles.). Ook het individu zal offers moeten brengen in zelfbeheersing en zelfopoffering. Ze zal moeten vechten tegen de markt en het systeem als consumentisme. Er zullen generaties moeten zijn die inzien dat ze hun leven moeten opofferen – leven in de zin van succesvol, rijk en vol bezit – om het consumentisme te overwinnen. Bildung als Diogenes in de ton. Alleen, afhankelijk van niemand en als volwaardig en opstandig mens. Dat zou een oplossing kunnen zijn.

Een andere mogelijkheid is te onderzoeken of Bildung wellicht toch mogelijk is binnen het consumentisme. Ook is het een optie om te stellen dat Bildung niet mogelijk is. We kunnen deze conclusie 1) van de daken schreeuwen en oproepen tot radicale hervorming, of 2) we houden het stil zodat individuen in de waan leven autonomie te hebben, aan Bildung te doen en daardoor gelukkig kunnen zijn.

²⁰ Bauman, Z. 2012. *On Education*. p.89. Polity: Cambridge

²¹ Bauman, Z. 2012. *On Education*. p.92. Polity: Cambridge

Literatuur

Baudrillard, J. 2017. *The Consumer Society*. Myths and Structures. Sage: London

Bauman, Z. 2012. *On Education*. Polity: Cambridge

Mueller-Vollmer, Kurt and Messling, Markus, "Wilhelm von Humboldt", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/wilhelm-humboldt/>, verkregen op 25-03-2020

Ploeg, van der, P. 2020. *Burgerschapsvorming in tijden van communitair neoliberalisme*.